

ne fakakaukau'i ai pe 'oku fiema'u pe totonu ke toe fai ki ai ha ngāue. 'Oku lava ken ne:

- 'ave 'a e me'a ki ha tokotaha pou pou mo e fale'i ke ne tokoni ke solova 'a e lāunga 'oku fai mai;
- 'ave 'a e fo'i lāunga ki he sēvesi na'a nau fai 'a e ngāue ke nau solova;
- 'ave 'a e me'a ki ha va'a ngāue 'e taha hangē ko e Potungāue Mo'ui, ha kautaha kuo lēsisita ma'a e kau ngāue ki he mo'uilelei, ki he Komisiona 'o e Ngaahi Me'a Fakaekita pe ki ha 'Inisipēkita Fakavahe ki he Mo'uilelei 'o e 'Atamai; pe
- fakatoto'i 'a e fo'i me'a. Taimi 'e taha, ka 'oku 'ikai ke fa'a hoko, 'oku fekau 'e he Komisiona ke kamata hano fakatoto'i fakalelei 'a e fo'i keisi. 'Oku lava ke fuoloa 'a e ngāue ni koe'uhi 'i he faitotonu 'a e Komisiona, 'oku ne tukuange ai 'a e tokotaha kotoa 'oku felāve'i mo e fo'i lāunga, ke nau lea tau'atāina. Ko e lāunga pe 'e ni'ihi 'oku fakatoto'i 'oku fakamo'oni'i na'e maumau'i ai'a e Ngaahi Tu'utu'uni Ki He Ngaahi Totonu.

'E toutou fetu'utaki atu 'a e 'ofisi 'o e Komisiona kae'oua kuo fai ha tu'utu'uni aofangatuku. Pea 'e 'oatu mo e fakamatala fekau'aki mo e founa 'e ngāue'aki 'e he Komisiona ke solova ho'o lāunga, pea ko e hā 'a 'ene tu'utu'uni faka'osi.

'E tautea'i nai 'a e va'a ngāue kapau kuo nau maumau'i 'eku ngaahi totonu?

Kapau kuo fakamo'oni'i 'e he Komisiona hano maumau'i 'o e ngaahi totonu 'a ha tokotaha, 'oku lava ke ne 'ave atu ia ki he Talekita 'o e Ngaahi Fakamo'ua 'i he Lao (Director of Proceedings).

Ko e Talekita ko e tokotaha talatalaaki, ngāue tau'atāina ta'efakakoua'i 'oku ne lava ke 'ave 'a e fo'i keisi ki he Fakamaau'anga ma'a Kinautolu Ngāue ki he Mo'uilelei [Health Practitioners Disciplinary Tribunal (HPDT)] pe ki he Fakamaau'anga 'oku ne Toe Vakai'i 'a e Ngaahi Totonu Fakaetangata [Human Rights Review Tribunal (HRRT)], pe kia kinaua fakatou'osi. Ko ha fakamatala fekau'aki mo e Talekita 'o e Ngaahi Fakamo'ua 'i he Lao pea mo e ngaahi keisi kuo 'osi fai 'i ha Fakamaau'anga, 'oku mau ia 'i he uepisaiti 'a e HDC.

'Oku lava ke u ma'u ha totongi huhu'i kapau kuo maumau'i 'eku ngaahi totonu?

'Oku 'ikai ke 'i ai ha mafia 'o e Komisiona ke ne fakahoko ha totongi huhu'i. Ko e va'a ngāue na'a ne fai 'a e tokoni 'e lava pe ka nau loto ke fai ha totongi fakafoki koe'uhi ke hoko ia ko ha kongā 'o hono solova 'o e lāunga. Ko e fa'ahinga 'e ni'ihi 'e lava ke nau ma'u ha totongi pa'anga mei he ACC kapau kuo hoko ha fakalavea ki honau sino mei hono faito'o kinautolu. 'I ha ngaahi keisi 'e ni'ihi, ka 'oku tātātaha, 'oku foaki 'e he HRRT ha totongi huhu'i.

NGAAHI TOE FAKAMATALA MO E FOUNGA FETU'UTAKI

Ke ma'u ha toe fakamatala mo ha tokoni, pe ke alea'i ha ngaahi taimi ke fai ai ha ako ki he Ngaahi Tu'utu'uni ki he Ngaahi Totonu, pe ke kole ha fakamatala ki hono fakahū pe 'e kita 'ete lāunga pe ke 'ilo 'a e founa ke fai'aki ha lāunga, fetu'utaki ki he:

Sēvesi Fakafonua ki he Pou pou mo e Fale'i

- 0800 555 050
- Fika fax ta'etotongi: 0800 2787 7678
- advocacy@hdc.org.nz

Komisiona ki he Mo'uilelei mo e Tisi'eipolo

PO Box 1791, Auckland
Auckland fika telefoni/TTY (09) 373-1060
Wellington (04) 494 7900
Fika telefoni ki he ngaahi feitu'u kehe/TTY 0800 11 22 33
Fika fax: (09) 373 1061
Tu'asila 'I meili: hdc@hdc.org.nz
Tu'asila 'i he 'initaneti: www.hdc.org.nzAuckland ph/TTY (09) 373 1060
Wellington (04) 494 7900
Les autres régions ph/TTY 0800 11 22 33
Télécopie (09) 373 1061
Courriel: hdc@hdc.org.nz
Site web: www.hdc.org.nz

Tongan

Ko ho'o ngaahi totonu 'i he taimi 'oku ke ngāue'aki ai ha sēvesi ki he mo'uilelei pe ki he tisi'eipolo 'o Nu'u Sila ni pea mo e founa ke fai 'aki ha lāunga

0800 555 050

NGAAHI TU'UTU'UNI KI HE NGAahi Totonu

'Oku 'i ai ho'o ngaahi totonu

Ko e tokotaha kotoa pe 'oku ne ngāue'aki ha sēvesi ki he mo'uilelei pe tisi'eipolo 'oku malu'ia 'e he Ngaahi Tu'utu'uni Kau Ki He Ngaahi Totonu. 'Oku 'i ai 'a e Komisiona tu'u tau'atāina, 'oku ne pātoloaki mo malu'ia 'a e ngaahi totonu ko 'eni 'o fakatatau mo e lao Nu'u Sila 'oku ui ko e Lao 'o e Komisiona ki he Mo'uilelei mo e Tisi'eipolo 1994.

Ko ho'o ngaahi totonu 'i he taimi 'oku ke ma'u tokoni ai mei ha sēvesi ki he mo'uilelei pe tisi'eipolo

Ko e Ngaahi Tu'utu'uni Ki He Ngaahi Totonu 'oku ne 'oatu ha ngaahi totonu 'e 10 kiate koe. 'A ia ko e:

1. Ke ma'u 'a e faka'apa'apa.
2. Ke fai mai ha 'ulungāanga 'oku 'ikai fakahoha'a pe filifilimānako.
3. Ke pukepuke hoto ngeia mo e tau'atāina.
4. Ke 'inasi 'i ha faifatongia lelei pea mahino mo e tokanga mo e taukei 'a e kau ngāue.
5. Ke ma'u ha ngaahi fakamatala 'oku mahino pea lava ai ke ke fetu'utaki lelei mo e tokotaha ngāue 'i he sēvesi ko ia.
6. Ke ma'u 'a e fakamatala 'oku totonu ke fai ha 'ilo ki ai fekau'aki mo 'ete mo'ui pe tisi'eipolo; 'a e fa'ahinga sēvesi 'oku 'omai pea mo e hingoa mo e tefito'i fatongia 'o e kau ngāue; pea kau ai foki mo ha fakamatala ki ha ngaahi sivi mo e fa'ahinga founa fakafaito'o 'oku fiema'u ke ngāue'aki pea mo ha ola 'o ha sivi kuo ma'u mai. 'Oku faka'ai'ai 'a e kakai 'i Nu'u Sila ni ke nau fehu'i pea ke nau kole ke toe 'oange ha fakamatala ke tokoni ke mahino kiate kinautolu 'a e me'a 'oku hoko.
7. Ke ke tu'utu'uni ki he fa'ahinga tauhi pe tokanga'i 'e fai kiate koe, pea ke ke tau'atāina ke liliu ho'o fakakaukau.
8. Ke 'i ai ha tokotaha pou pou kiate koe meimei 'i he taimi kotoa.
9. Ke lau 'oku kau mai hono kotoa 'o e ngaahi totonu kuo fakalau, kapau 'oku fai ha kole mai ke te kau ki ha fekumi pe ko ha polokalama ako ke ako'i 'aki 'a e kau ngāue.
10. Mafai ke lāunga pea ke fai ha tokanga lahi mo hano vakai'i ho'o lāunga.

Ko e hā e me'a te u lava ke fai kapau 'oku ou lotomo'ua pe ta'efiemālie koe'uhi ko e sēvesi, pe 'oku 'alu hala ha me'a, pea 'oku ou tui kuo maumau'i 'eku ngaahi totonu?

'Oku lava ke ke:

- Talanoa ki he tokotaha na'a ne tokoni'i koe, pe ko e tokotaha pule, na'a lava ke na solova 'e kinaua 'a e palopalema;
- Ma'u tokoni mo e pou pou mei he fāmili mo e ngaahi maheni ke fakahoko 'a e ngaahi me'a 'oku ke tokanga ki ai kia kinautolu 'oku nau fakalele 'a e sēvesi;
- Kumi 'a e tokoni mei ha tokotaha tu'u tau'atāina 'oku pou pou mo fale'i, ke ne tokoni koe ke solova 'a e ngaahi me'a 'oku ke tokanga ki ai. Ko hono fakaikiiki 'o e founa fakafetu'utaki ke ma'u ha tokotaha pou pou mo fale'i 'i he mala'e 'o e mo'uilelei mo e tisi'eipolo, 'oku ma'u ia 'i he feitu'u kehe he lau'ipepa ni.

KO HONO FAI HA LĀUNGA PEA MO HONO SOLOVA

Ko e hā 'oku tonu ai ke u lāunga?

Ko hono fai ha lāunga ko ha founa mahu'inga ia ke fakalelei'i'aki 'a e ngāue 'a e ngaahi sēvesi. Ko e tokolahi taha 'o kinautolu 'oku nau lāunga 'oku nau pehē 'oku 'ikai ke nau loto ke hoko 'a e me'a na'e hoko kia kinautolu ki ha taha kehe. 'Oku nau pehē 'oku tokoni 'a hono fakahā ange 'a e me'a na'e hoko pea 'oange mo ha fakamatala pea mo ha kole fakamolemole. Ko e lahi taha 'o e ngaahi ngāue'anga 'oku tokoni kiate kinautolu 'a enau 'ilo 'a e me'a 'oku tokanga ki ai ha taha ma'u tokoni, koe'uhi kae lava ke fai ki ai ha'anau ngāue ke solova. Taimi 'e taha 'oku lava ke hoko ai ha liliu ki he founa ngāue 'e kau lelei kia kinautolu fiema'u tokoni. 'Oku tokoni ki he kakai 'enau fanongo ki he ngaahi fokotu'utu'u 'oku fai 'e he sēvesi ke fakalelei'i 'enau ngāue.

Ko hono fai ha lāunga

'Oku 'i ai ho'o totonu ke lāunga'i ha kautaha ngāue 'i he founa faingofua taha kia koe. 'Oku lava ke ke lāunga 'i ha'o telefoni mai pe ko ha'o ha'u tonu; pe te ke faitohi mai, fax pe 'imeili.

'Oku lava ke ke 'ave ho'o lāunga i:

- he tokotaha pe ko kinautolu 'oku ke lāunga'i;

- ha taha 'i he sēvesi, ngāue'anga pe kautaha, ko hono fatongia ke ma'u 'a e ngaahi lāunga (eg. Tokotaha pule ki he lelei hono fai e ngāue pe ko e 'ofisa lāunga 'i ha falemahaki pe kautaha);
- ha tokotaha pou pou mo fale'i, tu'u tau'atāina 'i he mala'e 'o e mo'uilelei mo e tisi'eipolo;
- he Komisiona ki he Mo'uilelei mo e Tisi'eipolo.

Ko e hā te u lava ke 'amanaki ki ai, kapau te u fai ha lāunga

... ki he sēvesi pe kautaha?

Ko e kautaha kotoa kuo pau ke nau fanongo ki he ngaahi me'a 'oku'ikai te ke fiemālie ki ai, pea ke toutou fakahā atu 'a e me'a 'oku hoko ki ho'o lāunga. Te ke 'amanaki 'e fai vave ha ngāue ki ho'o lāunga pea 'e 'oatu ha fakamatala fekau'aki mo ha tu'utu'uni pe ngāue kuo fakahoko, koe'uhi ko e lāunga na'a ke fai.

... ki ha pou pou mo e fale'i ki he mo'uilelei mo e tisi'eipolo?

'E fanongo ha tokotaha pou pou mo fale'i ki he mo'uilelei mo e tisi'eipolo 'oku kau ki he 'enau Sēvesi Fakafonua, ki he ngaahi me'a 'oku ke ta'efiemālie ki ai pea fakamatala'i mo e ngaahi me'a te ke ala fai ke solova ho'o lāunga. Ko e tokotaha pou pou mo fale'i 'oku kau ia mo koe pea te ne pou pou'i mo tokoni'i koe 'i he ngaahi me'a te ke fili ke fakahoko ke solova'aki 'a e ngaahi me'a 'oku ke ta'efiemālie ki ai. Ko e sēvesi ko 'eni 'oku ta'etotongi, malu'ia ai mo hoto ongoongo pea 'oku tu'u mavahe ia mo tau'atāina mei he ngaahi sēvesi hangē ko e ngaahi falemahaki, ngaahi kautaha 'oku nau fakapa'anga 'a e ngaahi sēvesi, ngaahi va'a ngāue 'a e pule'anga pea mo e Komisiona ki he Mo'uilelei mo e Tisi'eipolo. Neongo 'oku pule'i kinautolu 'e he lao tatau pea mo e Komisiona ki he Mo'uilelei mo e Tisi'eipolo, ko e sēvesi ki he pou pou mo e fale'i 'oku nau fakaongoongo ki ha Talekita 'o e Pou pou mo e Fale'i 'oku tu'u tau'atāina. Ko e founa Pou pou mo e Fale'i 'oku fu'u ola lelei ke solova 'a e ngaahi palopalema, pea 'oku fa'a a'usia vave ange eni 'i ha toe founa.

... Komisiona ki he Mo'uilelei mo e Tisi'eipolo?

'Oku vakai'i 'e he Komisiona 'a e lāunga taki taha pea